

HAKAN-I SABIK'TAN HAKAN-I MAĞFUR'A: II. ABDÜLHAMİD'İN ÖLÜMÜNÜN YERLİ VE YABANCI GAZETELERDEKİ YANSIMALARI *

FROM EX-SULTAN TO FORGIVEN ONE: REFLECTION OF ABDULHAMID II'S DEATH IN TURKISH AND FOREIGN NEWSPAPERS

Fikrettin YAVUZ *
Zeynep İSKEFİYELİ **

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
fyavuz@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3161-457X

Sakarya / TÜRKİYE
** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
zcumhur@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3841-815X

Sakarya / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

II. Abdülhamid, Ölüm, Cenaze,
İmaj, Osmanlı Gazeteleri,
Yabancı Gazeteler

Keywords

Abdulhamid II, Death, Funeral,
Image, Ottoman Newspapers,
Foreign Newspapers

Başvuru/Submitted: 10/01/2022

Kabul/Accepted: 24/03/2022

Öz

Osmanlı Devleti'nin en uzun süre tahtta kalan padişahlarından biri olan II. Abdülhamid, yaklaşık otuz üç yıl devam eden saltanatının ardından 1909'da tahttan indirildi. Saltanatı boyunca önce 1870'lerin ortalarındaki Balkan Krizi'nde, sonra bilhassa 1890'lardaki Ermeni isyanlarında aldığı tedbirler nedeniyle Batı kamuoyunda olumsuz ithamlara ve yakıştırmalara maruz kaldı. Osmanlı Sultanı olarak sürekli ötekileştirilen II. Abdülhamid için hakaretlere varan "Kızıl Sultan/Red Sultan", "Büyük Cani-Katil/Great Assassin" ve "Mel'un Abdul/Abdul the Damned" gibi yakışsız tabirler kullanıldı. Sultan Abdülhamid'in bu menfi imajını Batı kamuoyunda en fazla işleyen, gazeteler olmuştur. Benzer bir durum Jön Türk hareketinin mensuplarınca yayımlanan gazetelerde de dikkati çekmektedir. Sultan'ın muhalifleri olarak önce Osmanlı coğrafyasında daha sonra yurt dışında birçok yerde çıkarılan gazete ve dergilerde Osmanlı Sultanı'na karşı menfi yayınlar yapılmış ve Abdülhamid imajının olumsuz yönde gelişmesine neden olunmuştur. Tahttan indirildikten sonra Osmanlı gazetelerinde "hakan-ı sabık" yabancı gazetelerde ise eski sultan anlamlarına gelen "ex-sultan" ifadesi kullanılan II. Abdülhamid önce Selanik'te daha sonra ise Beylerbeyi Sarayı'nda toplamda dokuz yıl sürgün hayatı yaşadı. Şubat 1918'deki vefatı sonrasında Osmanlı gazetelerinde "hakan-ı mağfur, yabancı gazetelerde ise "death sultan" şeklinde gazete sütunlarına haber oldu.

Bu çalışmada II. Abdülhamid'in ölümünün yerli ve yabancı basındaki yansımalarının irdelenmesi hedeflenmektedir. Atı, İkdam, Sabah, Tanin, Tasvir-i Efkar, Tercüman-ı Hakikat, Servet-i Fünun ve Vakit gibi Osmanlı gazeteleri ile İngiliz, Fransız ve Amerikan basınının önde gelen gazeteleri çalışmanın kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu çerçevede yerli ve yabancı gazetelerde ilk olarak II. Abdülhamid'in ölümü ve cenaze merasiminin nasıl tasvir edildiğinin betimlenmesi, ikinci olarak Sultan hakkındaki görüşlerinde menfi/müspet herhangi bir değişme olup olmadığının tespit edilmesi hedeflenmektedir. Böylece yerli ve yabancı basın tahttan indirildikten dokuz yıl sonra Abdülhamid'e yaklaşımı da mukayese edilmiş olacaktır

Abstract

Abdulhamid II, one of the longest reigning sultans of the Ottoman Empire, was dethroned in 1909 after his reign that lasted for about thirty-three years. During his reign, he was exposed to negative accusations and ascriptions in the western public opinion because of the measures taken by him firstly in the Balkan Crisis in the mid-1870's, and then, especially in the Armenian Rebellions of 1890's. For Abdulhamid II, being constantly alienated as the Ottoman Sultan, it was used improper expressions like "Red Sultan", "Great Assassin" and "Abdul the Damned". Newspapers became

* Bu çalışma 22-24 Ekim 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Uluslararası Kongresi'nde sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş hâlidir.

the main element highlighting this negative image in the western public opinion. The similarity can be observed in the newspapers published by the members of the Young Turk movement. As the opponents of the Sultan, negative publications were made against the Ottoman Sultan in newspapers and magazines firstly published in the Ottoman geography and then in many places abroad, causing the image of Abdulhamid II to develop in a negative way. Abdulhamid II, who was called as "ex-sultan" after his dethronement both in the Ottoman and western newspapers, lived for nine years in exile at first in Thessaloniki and then at Beylerbeyi Palace. After his death in February 1918, he was reported in the Ottoman newspapers as "hakan-i mağfur/forgiven Sultan" and in the foreign newspapers as "death sultan". In this paper, it is aimed to examine the reflections of the death of Abdulhamid II in the national and foreign newspapers. Ottoman newspapers such as Atı, İkdam, Sabah, Tanin, Tasvir-i Efkar, Tercüman-ı Hakikat, Servet-i Fünun and Vakit and the leading newspapers of British, French and American presses constitute the sources of study. In this frame, it is aimed to describe firstly how Abdulhamid's death and funeral ceremony were portrayed, and secondly to determine whether there is any negative/positive change in their perception of the Sultan image in Turkish and foreign newspapers. Thus, it could be possible to compare Turkish and foreign newspapers' approach towards Abdulhamid after nine years of his dethronement.

GİRİŞ

XIX. yüzyılın son, XX. yüzyılın ilk çeyreği dünyanın büyük güçlerinin birbirlerine karşı cephe almaları ve bu cepheleşme sonucunda insanlık tarihinin ilk büyük savaşının yaşandığı kaotik bir dönemi içerisinde barındırır. Bu sürecin ilk bölümünün önemli simalarından biri olan II. Abdülhamid devletlerarasındaki mücadelede mahir bir dış politika takip ederek, otuz yılı aşkın bir süre Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesini sağlamıştır. Tahta çıktığında, birkaç yıldır kaynayan Balkanlar'daki krizle ve bunun sonucunda Osmanlı-Rus Savaşı ile yüzleşmek durumunda kalan Sultan, iktidarı bırakmak durumunda kaldığı Nisan 1909'a kadar, saltanatının ilk anından son anına kadar uluslararası ilişkilerin merkezinde yer almıştır. Bu süreç boyunca Batı'daki imajı menfi yönde bir durum arz eden Sultan Abdülhamid, sürekli ve dozu artan bir şekilde yakışıksız ve tahkir edici sıfatlara maruz kalmıştır. Bunun temel sebebi Balkan Krizi'nde bilhassa Ermeni isyan ve olaylarında aldığı tedbirlerdir. Bu çalışmanın amacı Sultan'ın ölümünün yerli ve yabancı basın tarafından kamuoylarına nasıl sunulduğu olduğu için bu hususların ayrıntılarına girilmemiştir. Üstelik II. Abdülhamid konusunda yapılmış çalışmalarda bu hususların altının çizilmiş olduğu da söylenebilir (bkz. Kurşun, 2011; s. 181-201, Kurşun, 2000; s. 105-118, Yazıcı, 2014; s. 233-247).

Abdülhamid'in ölümünün yerli ve yabancı basında ne şekilde ele alındığına geçmeden önce ölüm hadisesinin nasıl gerçekleştiğini kısaca tasvir etmekte fayda vardır. Tahttan indirildikten sonra Selanik ve daha sonra İstanbul'daki sürgün günlerinde Sultan çeşitli rahatsızlıklar geçirmiş 1917 yılının sonlarında ise Sultan'ın sağlık problemleri ve bu konudaki şikâyetleri artmaya başlamıştı (Çakmak, 2014; s. 207). Bu durum özel doktorunun tuttuğu günlük kayıtlarda da dikkati çekmektedir (Hülagü, 2007; s. 291-336.). Sabık Sultan'ı ölüme götüren süreç 5 Şubat tarihinde baş gösteren mide ağrısı ve soğuk algınlığı ile başlamıştır. Akşam yemeğini müteakip rahatsızlandıktan sonra, çağrılan doktorların yaptığı muayenede Sultan'ın rahatsızlığının ciddi olduğu anlaşılmıştı. Nitekim ilk bulgular nefes darlığı, çarpıntı, sol ciğerde kan toplaması ve nabız düşüklüğü gibi ciddi bulgulardı. Durum saraya bildirildikten ve özel bir doktor heyetinin tedavisinden sonra kısa bir süre şikâyetleri azalan Sultan'ın sağlık durumu tekrar ciddileşti. Özel doktoru Atıf Hüseyin Bey'in anlattığına göre 10 Şubat 1918 Pazar günü öğleden sonra saat 14:45'te Sultan kendisini çağırıp hacamat yapmasını istemiş, ardından dışarı çıkıp Şehzade Selim Efendi ile görüştüğü esnada Sultan'ın bayıldığı haberiyle Harem Dairesi'ne geri dönmüştü. Atıf Hüseyin Bey hatıratında, "*hareme vardığımda Sultan'ın korktuğu şey başına gelmiş*", diyerek ölüm sahnesi ve kendisinin yaptıklarını detaylarıyla aktarmıştır (Hülagü, 2007; s. 345). Sultan'ın ölümü, cenaze merasimi ve defin işlemleri literatürde yaklaşık olarak benzer bir şekilde tasvir edilmektedir. Özetlemek gerekirse, Abdülhamid'in ölümüne çok üzülen kardeşi Sultan Reşad padişahlara mahsus bir alayla atası II. Mahmud türbesine defnine irade buyurmuştur. Sabık Sultan'ın naaşı Topkapı Sarayı'na getirilmiş, Hırka-i Saadet Dairesi'nde yıkanıp kefenlenmiştir. Ardından nazır, ulema, siyasetçi gibi kalabalık bir devlet ricalinin katılımı ile cenaze namazı Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından kılınmıştır. Oradan Divanyolu'na

çıkarılan tabut yol boyunca iki sıra asker arasında Sultan Mahmud türbesine getirilmiş ve buraya annesinin yanına defnedilmiştir (Çakmak, 2014, s. 210-213, Georgeon, 2006; s. 603, Akpınar, 2017; s. 413-415).

Yaşadığı dönemde dünya sahnesinde her daim dikkat çeken bir figür olan Sultan Abdülhamid'in ölümü eski günlerde olduğu gibi onu yine yerli ve yabancı kamuoyunda gündeme getirdi. Tahttan indirildikten sonra Osmanlı gazetelerinde "hakan-ı sabık" yabancı gazetelerde ise eski sultan anlamlarına gelen "ex-sultan" ifadesi kullanılan Abdülhamid için artık yeni sıfatlar görünür olmuştur. Bu çalışmada ilk olarak yabancı ülke daha sonra Osmanlı gazetelerinde Sultan'ın ne şekilde hatıra getirildiği üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede öncelikle iktidarı esnasında belki de en fazla mücadele ettiği İngilizlerin daha sonra Amerikan ve Fransızların gazeteleri ele alınacaktır.

1. İngiliz Gazeteleri

İngiliz basınında II. Abdülhamid'in ölümü ile ilgili ilk haberler hemen ertesi gün telgrafla kısa bir bilgilendirme şeklinde hemen bütün gazetelerde yer aldı. Avrupa gazeteleri bu bilgiyi Reuters Ajansı vasıtasıyla Viyana ve Amsterdam üzerinden aldıklarını kaydederken, gazetelerden bazıları sadece çok kısa ölüm haberini yaparken bazıları ise saltanatı ile ilgili uzun ve ilginç değerlendirmelere yer vermiştir. 11 Şubat tarihli İngiliz gazeteleri haber başlıklarına, "*Abdülhamid Öldü, Eski Sultanın Ölümü*" gibi ifadeleri taşıyarak durumu kamuoylarına aktardılar. Müteakip günlerdeki haber-yorum detaylarına bakıldığında saltanatının üzerinden dokuz yıl geçmiş olsa da gazetelerin Abdülhamid'in iktidar yıllarındaki yaklaşımlarından herhangi bir taviz vermedikleri dikkati çekmektedir. İngilizlerin önemli gazetelerinden biri olan *Pall Mall Gazette*, Reuters Ajansı telgrafından iktibasla ölüm nedeninin zatürre olduğunu ve resmi cenaze merasimi yapılacağı bilgisini paylaştıktan sonra Sultan'ın tahta çıkış sürecini izah ederek Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra denge politikası takip etmeye başladığını kaydetmiştir. Diğer birçok gazete haberinde görüleceği üzere bu haberde de Sultan hakkında yirmi yıl önce yazılan olumsuz yazılardaki vurgular ve tanımlamalar tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır. Zulmeden, Hıristiyanlara özellikle Ermenilere acı çektiren zalim hükümdar şeklinde tasvir edilen Abdülhamid'in Müslümanlığına da vurgu yapılmıştır. Bağdat Demiryolu yapımı, ordunun modernizasyonu ve Wilhelm'in ziyaretleri ile Almanlarla yakınlaşmasının üçlü ittifakın temellerini attığı kaydedilen haberin en dikkat çekici yorumlarından biri de Saltanatı'nın ülkesi için uzun bir şanssızlık dönemi olduğu şeklindeki olumsuz yaklaşım ve bunu müteakip yazılanlardır. Haberin bu kısmında ilginç bir değerlendirme dikkati çekmektedir. Haberde Abdülhamid'in takip ettiği siyasetinin güçlülüğüne işaret edilirken tahttan indirilmesinden sonra işten el çekirildiği için meydana gelen olaylarının Osmanlı Devleti'ni yıkıma sürüklendiği ifadelerine yer verilmiştir. Batı gazetelerinde nadir görülen bu tarz müspet değerlendirmeler haber ve yorumlarda ancak satır aralarında bulunabilir.

Haberin bundan sonrasında Sultan'ın saltanat devrinde de sürekli öne çıkarılan suikast korkusunda bahsedilirken, bu korkunun onu "serinkanlı bir zalimliğe ittiği" ileri sürülmekte, ardından tahttan indirildikten sonraki hayatıyla ilgili İngiliz *Daily*

Chronicle'in ünlü muhabiri M. H. Donohoe'nin söylediği olumsuz hususlar öne çıkarılmıştır. Adıgeçen muhabirin söyledikleri Batı'daki Abdülhamid imajında çok da fazla bir değişim olmadığını gözler önüne sermektedir:

"Bugünün Abdülhamid'i yalnız ve mutsuz bir adamdır. Asık suratlı ve alıngan...tebaasını şedit ve haksız yere ölüme gönderdi... vesveseli... suikastten korkan...zehirlenme korkusundan muzdarip..."

Sultan Abdülhamid'in vehmi yani birtakım korkuları olduğu birçok kaynakta belirtilmektedir. Ancak Batı gazetelerinde bu duruma olduğundan daha fazla atıf yapıldığı, doğrusu bunun abartıldığını söylemek gerekir. Bu haberde de durum farksız değildir. Gazetede en ilginç değerlendirme en sona bırakılmış ve Abdülhamid hakkında yarı olumlu yarı olumsuz şu ifadelere yer verilmiştir:

"Uzun süre zamanın en nefret edilen adamlarından biri olarak hatırlanacak. Ancak geleceğin Türk tarihçileri onun Saltanat dönemini Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya milletleri arasında mevkisini koruduğu son dönem olarak hatırlayacaklar gibi..." ("Abdul Hamid Dead", *Pall Mall Gazette*, February 11, 1918, s. 1-2).

11 Şubat tarihli İngiliz gazetelerinden bazıları Abdülhamid'in ölümünü ele alırken saltanatı ve kişiliği ile ilgili olarak önyargılı olduklarını, iktidar yıllarındaki hatırlatır ifadeleri başlıklarına taşıyarak ortaya koymuşlardı. Örneğin bunlardan birinde *"Ermeni Katliamları"* ifadesi başlığa taşınırken, Abdülhamid tam bir despot olarak tasvir edilmiştir. Haberde *"Ermeni Meselesi'ni, Ermenileri ortadan kaldırarak çözmek istedi, vilayetlerde binlerce Hristiyan'ı katletti"* gibi ifadeler vurgu yapılırken, tüm bu sebeplerle Avrupalıların müdahalesinin geldiği, Gladstone'un Sultanı suçlayıp, Türklerin Avrupa'dan atılması gerektiğini söylediği kaydedilmiştir. Bu haberdeki iktidarının *"korku ve kan saltanatı"*, onu en iyi tasvir eden ifadenin ise *"dehşet verici Abdul"* olduğu şeklindeki değerlendirmeler II. Abdülhamid'e bakışta İngiltere'de fazla bir değişim olmadığını göstermektedir (*"Death of Ex-Sultan of Turkey, Armenian Massacres Recalled"*, *Dundee Evening Telegram and Post*, February 11, 1918, s. 3).

Bununla birlikte gazetelerindeki bazı değerlendirmelerin sayıları az olmakla birlikte daha objektif olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin uzun uzun Sultan'ı tanıtan bir yazıda, ölümünün yeni rejimin günahlarından ötürü Osmanlı ülkesinin acı çektiği sırada gerçekleştiği kaydediliyor, yeni rejimle İttihatçılar işaret ediliyordu. Haberde özellikle Sultan'a bakışta birbirinden tam manasıyla farklı düşünen iki grubun ortaya çıktığından, siyah ve beyaz gibi zıt değerlendirmeler yapıldığından bahsedilmiştir¹. Haberin devamında Osmanlı ve özellikle Abdülhamid hakkında pek görülmeyen bir özeleştiri de dikkati çekmektedir. Metinde, *"bir yazarın dediği gibi Batı Avrupalı bizler her şeyin suçunu Sultan'a yüklemeyi kendimize huy edindik. Buna kendimizi inandırdık"*,

¹ Söz konusu değerlendirme iki grubun Abdülhamid'e bakışta nasıl bölünme olduğunu ortaya koymaktadır. Doğuya özgü unvanlarını abartan Sultan'a muhabbet besleyen gruba göre O, ileri görüşlü, döneminin en zekilerinden, gerçek bir reformist, tam bir gayretkeş insan örneği, büyüleyici bir üslup ve asaletle sahip, müzik ve sanat aşığı, kesinlikle korkusuz, cesur ve tebaasının sevdiği nazik bir babadır. Diğer grup ise Sultan'ın unvanını zalim bir lakapla Melun Abdul diye kısaltmaktan zevk alır. Onlar için Sultan kötü olan her şeydir (*"Death of Abd-ul-Hamid"*, *Birmingham Daily Mail*, February 11, 1918, s. 1).

denilerek Sultan'ın barbarlığı ve zalimliği hikâyelerini yayımlamanın Batılılar için bir moda haline geldiği, basındaki yazarların her türlü aşağılamayı Sultan'a yaptıkları kaydedilmiştir. Batı gazetelerinde nadir rastlanan bu habere göre, Abdülhamid ile alay edilmiş, Sultan günah örneği/modeli olarak görülmüştür. Onunla ilgili sarayındaki insanları öldürttüğüne, Mithat Paşa'nın başını sepette getirttiğine veyahut Yıldız'daki bahçıvanları bile katlettiğine yönelik onlarca hikâye anlatıla gelmiştir. Bu ifadeleri müteakip yapılan eleştiri bu iddiaların doğru olamayabileceği ve bunların ihtiyatla ele alınmasından sonra geriye kalan bilgilerle Abdülhamid'in gerçekten kim olduğunun ortaya koyulabileceği şeklindeydi. Haberin devamında Sultan hakkında olumlu birçok değerlendirme yapılmıştır. Mesela Ruslarla yaptığı savaşı kaybettikten sonra ülkesini uluslararası rekabette takip ettiği ustaca politika ile yabancılara karşı daha güçlü bir hale getirdiği ifadesi bunlardan sadece biridir. Bu olumlu fikirlere rağmen gazetenin Batı kamuoyunda Türk'e ve Sultan'a bakıştaki genel kanıdan kendini sıyıramadığı haberin sonundaki şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“Şunu söylemek gerekir ki Abdul'un canını dişine takarak elinde tuttuğu imparatorluk topraklarının büyük bir parçası dağıldı gitti, Jön Türkler de tarihlerini şimdi ölen yaşlı Türk'ün işlediği suçlara benzer suçlarla kirlettiler” (“Death of Abd-ul-Hamid”, *Birmingham Daily Mail*, February 11, 1918, s. 1).

Sultan'ın kişiliği hakkında yorum yapılan bir başka haberde de aynı durum dikkati çeker. Önce Abdülhamid ile ilgili olumlu şeyler söyleyen kişilerin ifadeleri derlendikten sonra onu istihza eden ifadelere yer verilmektedir. İngiliz Elçisi Lord Dufferin'in Osmanlı Sultan ile ilgili söylediği, *“Huzuruna çıkmaya muvaffak olan herkese gösterdiği muazzam ilgide, letafet ve nezakette zamanın hükümdarlarının hepsinin ötesindedir”* sözleri, Bayan Max Müller'in *“çok latif bir ev sahibi, çok kibar, hürmetkar, nazik ve sohbetlerinde çok zeki, misafirlerini hoş tutmak için çok istekli”* gibi gayet olumlu ifadeleri müteakip Sultan, herkesi düşman gören kimseye uzun süre güvenemeyen biri olarak tasvir edilmektedir (*“Deposed Sultan Dies in Prison, Abd-ul-hamid's Troublous Reign Recalled”*, *Birmingham Daily Post*, February 12, 1918, s. 3).

Aslında bakılırsa Abdülhamid'in ölümü üzerine İngiliz gazetelerindeki haberlerde genelde öne çıkarılan hususlar despotluk, katliam özellikle Ermeni katliamı iddiaları, ölüm korkusu gibi olumsuz kavramlardır. Kendisi ile ilgili olumlu hususların altı çizilse bile söz dönüp dolaşıp Abdülhamid'in despotluğuna getirilmektedir. Müttefikler birçok gazete ve dergi onun Türkiye'deki eğitim konusunda muazzam işler yaptığından bahsetmektedir. Mesela *The Globe*, eğitimin Sultan Abdülhamid'in bir tutkusu olduğunu yazarken sözü birçok olumlu sıfatla birlikte şu şekilde despotluğa getirmiştir: *“O, zarif ve kibar, dikkat çekici devlet adamlığı özelliklerine sahip mahir bir despot idi”* (“Death of Abdul Hamid”, *The Globe*, February 11, 1918, s. 2). Benzer ifadeler bir başka gazetede şu şekilde sütunlara taşındı:

“Kültürsüz ve olağanüstü kurnaz, duygularını gizlemede ve her türlü entrikada mahir olan Abdülhamid daha cesur olabilseydi çok büyük bir Sultan olabilirdi. Görüldüğü gibi o arkasında saray ve tahtının kanlı tarihindeki en kötü sicili bıraktı” (“Abdul Hamid Dead, Bloodstained History of The Ex-Sultan, His Lowly Origin”,

Nottingham Evening Post, February 11, 1918, s. 2).

İngiliz gazetelerindeki II. Abdülhamid'e yönelik bu bakışın temel sebebini, hem batıdaki genel Türk imajına hem de Saltanat yıllarında kendisi ile ilgili batı kamuoyunda oluşturulan imaja bağlamak gerekir.

İngiliz gazetelerinde ölümü sonrasında saltanatında adıyla özdeşleştirilen tabirlerin özellikle sütunlara çekildiği görülmektedir. İngiliz Başbakanı Gladstone'un "*Büyük Katil/Cani*" dediği *Eski Sultan Öldü*" başlığı ile verilen bir haberde, 1890'larda öne çıkarılan diğer menfi sıfatlardan bahsedilmektedir. Haberde "*Melun Abdul*" tabirini Şair William Watson'un bir sonatında ilk kez kullandığı, yine bir din adamı olan Dr. (Joseph) Parker'ın Sultan'a "*Tanrı onun belasını versin*" dediği vurgulanmıştır ("*Ex-Sultan Death, Man Whom Gladstone Called the Great Assassin*", *Sheffiel Evening-Yorkshire Telegraph Star*, February 11, 1918, s. 4). Özellikle bu iki tabir bilhassa 1890'larda olduğu gibi vefatı sonrasında diğer birçok gazetede de vurgulanmış hatta haber başlıklarına çekilmiştir ("*Great Assassin, Nine Years a Prisoner*", *Evening Despatch*, February 12, 1918, s. 1; "*Abdul Hamid Dead, Former Sultan of Turkey Dies An Exile*", *Daily Record and Mail*, February 12, 1918, s. 1). Bu konuda bir başka gazete Gladstone'un yanısıra Sultan Abdülhamid'e hakaret içeren unvan verenlerden birinin de ünlü Fransız Edebiyatçı Anatole France olduğunu, Sultan'a "*korkudan çılgına dönmüş despot*" dediğini vurgulamıştır ("*Death of Abdul Hamid, Notorious Ex-Sultan of Turkey, Nine Years a Prisoner*", *Birmingham Daily Gazette*, February 12, 1918, s. 1). Ölüm haberini Abdülhamid'in bir Selamlık töreni fotoğrafı ile okuyucusuna ulaştıran *Daily Mirror*, "*modern dönemin en muamma şahsiyeti, karakteri esrarlı ve bir bilmece şeklinde öldü*" ifadelerini Willliam Watson'un "*Melun Abdul*" tabirini satırlarına taşıyarak aktarmıştır. Haberde çok az hükümdarın Abdülhamid'in kazandığı nahoş üne kavuştuğuna ve Ermeni katliamlarının onun döneminde gerçekleştiğine vurgu yapılmıştır ("*Abdul the Damned, Death of Turkish Despot Who Was Guilty of Armenian Massacres*", *The Daily Mirror*, February 12, 1918, s. 1).

Bir Liverpool gazetesi Gladstone'un tabirini başlığına taşıırken, Abdülhamid'in önce reformist sonra despota dönüştüğünü uzun bir değerlendirme ile okuyucusuna aktarmıştır. Özellikle 1890'dan sonra gücü tam anlamıyla ele geçirdiği söylenen Sultan'ın kendisine üç hedef belirlediği ileri sürülmektedir. İslam'ın gerçek lideri olmak, Panislamizm hareketine destek sağlamak, yabancı etkisini yıkmak ve mümkün mertebe Hıristiyan unsuru azaltmak. Bu noktada iddialar bir adım daha öteye götürülerek Sasun'da üç bin kişinin, çok planlı bir şekilde kadın çoluk çocuk demeden onun emriyle mahirane bir şekilde katledildiği, müteakiben şehirlerde yüz bin kişinin öldürüldüğü ileri sürülmüştür ("*Death of Ex-Sultan Abdul Hamid, The Great Assassin*", *Liverpool Daily Post*, February 12, 1918, s. 7).

Ölümü sonrasında İngiliz gazetelerinde Abdülhamid hakkında öne çıkarılan hususlardan bir diğeri de hafiye teşkilatı hakkında yazılanlardır. İktidarı ele aldıktan sonra Bulgar, Sırp, Rum ve Ermenilerin onun elinden çok çektiği ileri sürülen bir haberde, sistemli bir casuslar ordusuna sahip olduğu ve nihayet bunun kendi sonunu getirdiği kaydedilmekteydi ("*A Reign of Terror, Death of the Ex-Sultan Abdul*

Hamid", *Aberdeen Evening Express*, Feb. 12, 1918, s. 2; "Death of the Ex-Sultan Abdul Hamid, Blood-stained Career", *Aberdeen Press and Journal*, Feb. 12, 1918, s. 3). Hafiye teşkilatı kurduğu kaydedilen bir başka gazete haberinde bunun bir casus sistemi olduğu, her tabakadan insanı içerisinde barındırdığı ve sistemin başında da bizatihi Sultan'ın kendisinin olduğu ifade ediliyordu. Aynı haberde çok az insanın onun kadar fazla ve acımasızca eleştirildiği şeklindeki objektif bir ifade ile birlikte haber metninde uzun uzun diğer gazetelerdeki menfi ve bazen de küçük düşürücü "*fırsatçı, Ermeni katliamlarının müsebbibi, korkak, huysuz ve sinirli*" gibi tabirlere yer verildiği görülmektedir ("Death of Ex-Sultan Abdul Hamid", *The Scotsman*, Feb. 12, 1918, s. 4). Menfi yaklaşımla kaleme alınan bir başka haberde Abdülhamid'in bir dönem dünyanın en nefret edilen lideri olduğu vurgusu dikkati çekmektedir ("Abdul Hamid Dead", *Western Daily Press*, Feb. 12, 1918, s. 4). Bir başka gazetede neredeyse aynı kelimeleri tercih ederek, tarihte çok az hükümdarın onun gibi kötü bir şöhrete sahip olduğu vurgulanmaktadır ("Abdul the Damned, The Kaiser's Bosom Friend Dead", *The Western Gazette*, Feb. 15, 1918, s. 1). Bu konuda dikkat çekici değerlendirmelerden bir başkasında ise İngilizlerin 34 padişah içerisinde Abdülhamid'i en kötüsü olarak görme eğiliminde oldukları detaylı bir hayat hikâyesiyle verilmektedir. Haberin devamında Ermeni olayları "*Hamid'in Siyaseti*" şeklinde aktarılırken, 26 Ağustos 1896'da gerçekleşen Banka Baskını Sultan'ın katliam gecesi, bir karnavalı şeklinde yansıtılmakta en az üç bin kişinin öldürülüp, bin kişinin ise kayıp olduğu belirtilmektedir. Aradan yirmi yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen, baskın hadisesinin bu şekilde anlatılması ve haberin sonunda "*büyük devletlerin temsilcileri Yıldız Köşkü'nü işaret ederek büyük yok edici orada yaşıyor dediler*" ifadesi, Sultan'a bakışı ortaya koymasından dikkate şayandır. Üstelik haberin en sonunda William Watson'ın tanımı "*Şeytani tahtında oturan Melun Abdul*", Dr. Parker'ın tanımını ise "*Tanrı adına, Tanrı onun belasını versin*" şeklinde verilmekte, menfi bakış böylelikle daha açık bir şekilde ortaya koyulmaktadır ("Abdul Hamid Dead, Story of The Life of The Great Assassin", *The Western Morning News*, Feb. 12, 1918, s. 6). Daha genel bir perspektiften bakıldığında, vefatı sonrasında bu tür ifadelerin kullanılmasının temel sebebini, Abdülhamid'in saltanat yıllarında takip ettiği politikalara bağlamak mümkündür. Nitekim gerek isyanlar esnasında aldığı önlemler gerekse Almanya üzerinden takip ettiği denge siyaseti, başta İngiltere olmak üzere Osmanlı coğrafyasında çıkarı olan büyük devletlerin siyasetlerine engel olma hedeflidir.

Ölümü sonrası gazete haberlerinde dikkati çeken unsurlardan biri de Türk-Alman ittifakında Abdülhamid'in rolü hakkında yapılan yorumlardır. "*Türk-Alman Birliği'nin Mimarı*" şeklinde başlık atılan bir haberde, Almanlara verdiği ayrıcalıklara değinilirken Sultan hakkında menfi tanımlar birbiri ardına sıralanmıştır ("Death of Abdul Hamid, Author of the Turco-German Entente", *Northern Whig*, Feb. 12, 1918, s. 4). Bu konuda en dikkat çeken tanımlama Kayzer'in dostu ifadesidir ki bir gazete "*Kayzer'in can ciğer dostu öldü*" şeklinde haber başlığı kullanmıştır ("Abdul the Damned, The Kaiser's Bosom Friend Dead", *The Western Gazette*, Feb. 15, 1918, s. 1). Bu konuda gazete sütunlarında altı çizilen hususlar, Abdülhamid'in denge politikasını Almanların da desteklediği, Kayzer'in onu koruması altına aldığı ve bunun sonucunda ticari imtiyazlar elde ettiği şeklindeki ifadelerdir ("Death of Ex-Sultan

Abdul Hamid", *The Scotsman*, Feb. 12, 1918, s. 4, Pall Mall Gazette, "Abdul Hamid Dead", Feb. 11, 1918, s. 1). Bu konuda vurgulanan diğer hususlar ise Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmiş olması ve ordunun modernizasyonu için silah ve mühimmatın yanında Alman subaylarının getirtilmesidir ("Death of Ex-Sultan Abdul Hamid, The Great Assassin", *Liverpool Daily Post*, Feb. 12, 1918, s. 7; "Death of Abdul Hamid, Notorious Ex-Sultan of Turkey, Nine Years a Prisoner", *Birmingham Daily Gazette*, Feb. 12, 1918, s. 1). Haberlerde bu konulara dikkat çekilmesi İngiliz kamuoyunda Üçlü İttifak'ın temelini bu yakınlaşmanın bir sonucu olduğu kanısının ciddi şekilde düşünüldüğü izlenimini vermektedir. Nitekim Bismarck döneminden itibaren Abdülhamid'in Almanya ile yakınlaşma çabası içerisinde olduğu ve bu değerlendirmede haklılık payı olduğu söylenebilir. (Ortaylı, 1981, s. 26).

Ölümü sonrasında bir İngiliz gazetesi "*Büyük Cani*" ve "*Melun Abdul*" gibi klasik ifadelerin yanı sıra Diran Kelekyan adından bir Ermeni'nin onun hakkında verdiği bilgileri de okuyucularıyla paylaşmıştır. Kelekyan, Abdülhamid'in iyi bir tüccar ve marangoz aynı zamanda iyi bir binici ve avcı olduğundan bahsetmektedir. İngiltere'de popüler olmadan çok önce Sultan'ın yapay bir gölde elektrikli bir istimbotla gezmeyi sevdiğinden, haremde ve sarayda elliden fazla odası olduğundan bahseden Kelekyan, gece ve gündüz Sultan'ın nerede olduğunu kimsenin bilmediğinden, yaşamını esrarengiz bir şekilde sürdürdüğünden söz etmektedir ("Death of Abdulhamid, His Disastrous Reign", *York Shire Post and Leeds Intelligencer*, Feb. 12, 1918, s. 6).

İlginç olan şey cenaze merasimi hakkında İngiliz gazetelerinde neredeyse tek bir haberin dahi yapılmamış olmasıdır. Sadece bir Liverpool gazetesinde, Reuters Ajansı'nın dünyaya geçtiği haber okuyuculara aktarılmıştır. Bu haberde ise cenazenin Beylerbeyi'nden çıkışını müteakip defnedilişine kadar geçen süreç, cenazeye katılanlar belirtmek suretiyle resmedilmiştir ("Ex-Sultan's Funeral", *Liverpool Daily Post and Mercury*, February 14, 1918, s. 3). Ölümüyle ilgili ilginç ve biraz da abartılı haberlerin gazetelerin birkaç gün sonraki nüshalarında yer aldığı görülmektedir. Bunlardan biri Abdülhamid'in servetiyle ilgili olup, çeşitli Alman bankalarında 4 milyon sterlini olduğuna yönelik haberdir. Söz konusu habere göre tahttan indirilişinden sonra bu mesele sürüncemede kalmıştır. Paranın ölümü sonrasında İstanbul'a gönderilmesiyle ise Almanya'nın Babıali üzerindeki etkisinin artacağı vurgusu yapılmıştır ("bdul Hamid's German Investments", *Birmingham Daily Post*, Feb. 19, 1918, s. 2). II. Abdülhamid'in mirası meselesi vefatı sonrasında haberde de vurgulandığı üzere hayli tartışmalı bir hale gelmiş özellikle eşleri ve çocukları bu konuda hak arama çabası içerisinde olmuşlardır (Kartın, 2015, s. 69; Ayrıca bkz. Terzi, 2014).

İngiliz gazetelerinde Sultan Abdülhamid hakkında çıkan en ilginç haber Amerikan gazetelerinde de yer bulacak olan babası Abdülmecit'in saati ile ilintili ve hikâye formatında verilen haberdir. Söz konusu haberde Sultan hakkında ilgi çekici üç hikâyenin anlatıldığından bahsedilmektedir. Bu hikâyelere göre Abdülhamid aynı köstekli saati, İngiliz, Fransız ve İtalyan büyükelçilerine hediye etmiştir. Üç hikâyede de Abdülhamid bir şekilde büyükelçileri gücendirmiş, nihayetinde onları memnun edecek kararlar almıştır. Birbirine benzer şekilde anlatılan hikâyelerin sonunda ise

Sultan'ın maddi değeri az fakat manevi değerinin çok olduğunu söylediği babasından kalma saatini büyükelçilere vererek gönüllerini aldığı nakledilmektedir ("Dead Sultan and His Father's Watch, An Amusing Story, How Abdulhamid Appeased Ambassadors", *Yorkshire Evening Post*, Feb. 20, 1918, s. 3).

İngiliz gazetelerinde tabiri caizse en dış dokunur yorum, onun ölümünün İslam dünyasına olan etkisiyle ilgilidir. Habere göre, ölümü o an için Türkiye açısından politik bir öneme sahip değildi. Ancak tahttan indirilmesine rağmen, İslam dünyasında hala halife olarak görülmekteydi ve o yaşadığı sürece bir başkasının halife makamında olması da zordu. Şimdi ise İslam dünyası Osmanlı'nın kontrolünden daha rahat çıkabilecek ve Saltanat makamı bundan böyle İslam âlemi tarafından aynı şekilde kabul görmeyecekti ("Abdul and Islam", *Penrit Observer*, Feb. 19, 1918, s. 6). Sultan Abdülhamid'in ölümünün ardından bu tarz yorumların yapıldığı haberler az olmakla birlikte İngiliz gazetelerinde Sultan'ın vefatıyla birlikte onlarca haber yapıldığı ancak genel hatlarıyla sabık Sultan'a bakışta herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Genel itibariyle haberlerde işlenen dokunun devrindekilerden farklı olmadığını az olmakla birlikte objektif denilecek değerlendirmelerin yer aldığı yorumlarda bile Abdülhamid'e atfedilen menfi sıfatlarının öne çıkarıldığını söylenebilir.

2. Amerikan Gazeteleri

İngiltere'de olduğu gibi Amerikan gazeteleri de ölüm haberini Reuters Ajansı vasıtasıyla kamuoylarına duyurdular. Neredeyse incelenen bütün gazetelerin bu konuyla ilgili haberlerinin bir bölümünde ajansın haberini küçük değişikliklerle verdiğini görüyoruz ("Abdul Hamid Former Sultan of Turkey Dies", *St. Louis Post Dispatch*, Feb. 11, 1918, s. 9). Bununla birlikte gazetelerde en dikkat çeken haberler birbirine çok benzer ifadelerle Sultanı ve dönemini tanıtıcı olanlarıdır. Bu haberlerde vurgu yapılan hususlar, Sultan'ın üç kıtaya Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda 33 yıl hükümdarlık yaptığı, aynı zamanda hilafet makamının sahibi olduğu ve bu nedenle yüz milyon Müslüman'ın ona hürmet gösterdiği şeklindeki ifadelerdir.

Saltanatı boyunca bilhassa 1890'larda Ermeni İsyanları'nda aldığı tedbirler nedeniyle Amerikan basınında görülen tahkir edici tabirler, İngiltere'de olduğu gibi, burada da başlıklara çekilmiştir. Bu konuda özellikle, "*despot*", "*büyük katil*" ve "*melun*" ifadelerinin öne çıkarıldığını görüyoruz. Özellikle despot tabirinin öne çıkarıldığı Amerikan gazetelerinin birkaçında bu hususu pekiştirmek için muhtemel hayali bir hikâye de anlatılmaktadır. Amerikan okuyucusunun dikkatini çekmesi pek muhtemel olan bu hikâye Yıldız Sarayı'ndaki bir papağanla ilgilidir. Rivayet odur ki, papağanın biri bir gün pencerenin pervazına çıkmış ve "-Cafer Cafer" diye seslenmiş. Harem ağalarından biri de kendisi çağrılıyor diye Sultan'a cevap vermek üzere atılmıştır. Söylenen o ki, bu Sultanı öyle çok kızdırmış ki Sultan papağanın boynunu sıkmış ve sinirli bir şekilde şöyle haykırmıştır: "*Bu sarayda emir verecek sadece bir ses olmalı*" ("Abdulhamid, Once Sultan of Turkey, Dies a Prisoner", *New York Tribune*, Feb. 12, 1918, s. 11; "Ex-Sultan Of Turkey Dies A Prisoner" *The Hartford Courant*, Feb. 12, 1918, s. 17; "Former Sultan of Turkey Dead", *The Statesman*, Feb. 11, 1918, s. 1). Bu tarz,

okuyucunun ilgisini cezbedecek hikâyelerin Amerika basınında üstelik despot tabir edilen bir kişinin anlatıldığı haberlerde yer alması doğal karşılanabilir. Ancak bazı gazeteler bu boyutu aşan haberlere imza atarak, Amerikan kamuoyunun Sultan Abdülhamid'e bakışını da şekillendirmişlerdir.

Bu çerçevede bazı gazeteler daha ileri giderek ağır ithamlar barındıran haberleri okuyucularıyla paylaşmışlardır. Mesela bu gazetelerden biri Saltanatı'nı "öldürme, zina, hırsızlık, sefahat ve suç takviminde bilinen her türlü abartılı yersizlik dönemi" şeklinde tasvir etmekte ve haberi şu şekilde sonlandırmaktadır: "Bu Abdülhamid'e zamanında göz yumanlar da cehennem kapısında Abdul ile buluşacaklar" ("Abdul Hamid, a Real Sultan From the Arabian Nights", *St. Louis Post Dispatch*, Feb. 15, 1918, s. 13; "The Passing of Abdul Hamid II", *Philadelphia Tribune*, Feb. 16, 1918, s. 4). Benzer menfi bir başka haberde, "katil, hasta adam, kızıl ve melun" tabirlerinin yanında kendisiyle ilgili olumlu görüş bildirenlerin ifadelerine de yer verilmiştir. Örneğin bir Londra gazete muhabirinin Sultan hakkında söylediği "o mevcut hükümdarlar arasında en zekisi, deha seviyesinde zekâya sahip" sözlerine yer verilmiştir ("Old-World Chitchat: The Eclips of Turkish Kaiser", *Cincinnati Enquirer*, Mar. 9, 1918, s. 4). Aynı tavrı gösteren bir başka gazetede klasik kötülleme ifadelerini müteakip, "anormal biri-sıradan biri değil, diplomatların en kurnazı, ülkesinin prestij ve bütünlüğünü tek başına korudu" şeklinde olumlu görüş bildirilmiştir ("Death of Abdul the Damned", *The Philadelphia Inquirer*, Feb. 13, 1918, s. 10). Bu konuda en mutedil değerlendirmeyi *Indianapolis Star* gazetesinin yaptığını söyleyebiliriz. İnsanların Sultan olduğunda bile aynı fikre sahip olmadığı belirtilen haberde Abdülhamid için bir kesimin "zalim, dar kafalı, kışkanç, gelişime kapalı, hükümdar olma özelliklerinden mahrum" dediğini, diğer tarafın ise kendisi doğulu olsa da çok ciddi sosyal ve finansal reformlar yaptığını kabul ettikleri belirtilmektedir. Haberin devamında kendisini yeren Jön Türklerin onu tahtından ettikleri, Almanların da Jön Türkleri manipüle ettiği ileri sürülmektedir ("Former Abdul Hamid", *Indianapolis Star*, Feb. 12, 1918, s. 6).

Görüldüğü üzere tahttan indirilmesinin üzerinden neredeyse on yıl geçmiş olsa da Amerikan gazetelerindeki önyargı kırılmış değildir. Kendisiyle ilgili çok olumlu hususlara değinilen haberlerde dahi eleştiri ve menfi sıfatlara değinilmeden geçilmemiştir. Özetle bu tür haberlerde Osmanlı Devleti'nin gücünü arttırdığı, okulları ıslah ettirip, ordusunu güçlendirdiği, ticaretin geliştiği ve Panislamizm'in onun hükümdarlığında ortaya çıktığı belirtilmektedir ("Abd-ul Hamid, Once Sultan Of Turkey, Dies a Prisoner", *New York Tribune*, Feb. 12, 1918, s. 11; "Former Sultan of Turkey Dies in Exile at Salonica", *Indianapolis Star*, Feb. 12, 1918, s. 5). Bir başka benzer haberde ülkenin yıkılışını engelleyen becerikli bir diplomat olduğu ifade edilmekte fakat haberin sonunda döneminin Türkler için 33 yıllık bir terör dönemi olduğu kaydedilerek menfi yaklaşım sergilenmektedir ("Abdul Hamid Dies; 9 Years A Captive...", *New York Times*, Feb. 12, 1918, s. 11).

Ölümü sonrasında sabık sultan hakkındaki bir başka haberde, kendisine eleştiri oklarının yönelmesinin sebebinin kurmuş olduğu hafiye teşkilatı olduğu kaydedilmektedir. Haberde sadece İstanbul'da 1000 casusun olduğu, şüphelendiğini güzelce ağırlayıp daha sonra öldürtüp İstanbul'da bir kenara attırdığını bazı

diplomatların söylediği ileri sürülmektedir ("Death of Abdul Hamid", *The Washington Post*, Feb. 12, 1918, s. 4). Bu çerçevede haberlerde özellikle üzerinde durulan bir hususta Sultan'ın suikast ve ölüm korkusudur. Birçok gazete bu hususu öne çıkarmıştır. Zehirlenme korkusu nedeniyle yemeklerini önce hizmetçilerine yedirttiği, gazeteler de ölüm korkusuna bağlanmıştır.

Amerikan gazetelerinde Sultan'ın ölümünü müteakip yapılan haberlerin diğer ülkelerdekine nispetle daha sansasyonel, abartılı ve asparagas hatta uydurma bir şekilde verildiğini söyleyebiliriz. Bu konuda Amerikan gazetelerinin sütunlarına asparagas bir Çingene hikâyesi taşınmıştır. Bu habere göre Çingene'nin biri Sultan Abdülhamid'in falına bakmış ve ona çok vahşi bir şekilde öleceğini söylemiştir. Gazetelere göre bu kehanet sürekli suikastla ölüm korkusu içerisinde yaşamasının temel sebebi imiş ("Former Sultan of Turkey Passes Away In Exile", *San Francisco Chronicle*, Feb. 12, 1918, s. 2; "Deposed Sultan of Turkey Dead", *The Philedelphia Inquirer*, Feb. 12, 1918, s. 4; "Former Sultan of Turkey Dead", *The Statesman*, Feb. 11, 1918, s. 1; "Former Abdul Hamid", *Indianapolis Star*, Feb. 12, 1918, s. 5). Bu tür haberlerde bombadan korktuğu, üst üste iki gece aynı odada yatmadığı, yastığının altına her daim tabanca koyduğu şeklindeki ifadeler yer verilmiştir ("Abdulhamid, Once Sultan of Turkey, Dies a Prisoner", *New York Tribune*, Feb. 12, 1918, s. 11; "Abdul Hamid, a Real Sultan From the Arabian Nights", *St. Louis Post Dispatch*, Feb. 15, 1918, s. 13). Üstelik bazı haberlerde daha da ileri gidilerek haremde bir gözdesini kalbinden vurduğu dahi iddia edilmiştir. Bir başka Amerikan gazetesi Sultan'ın bu sözde cinayetini daha detaylı bir şekilde, bir cinayet hikâyesi formatında okuyucularına aktarmıştır ("Death of Abdul the Damned", *The Philedelphia Inquirer*, Feb. 13, 1918, s. 10, "Abdulhamid", *The Hartford Courant*, Mar. 9, 1918; s. 12).

Amerikan gazetelerinde İngilizlerde olduğu gibi cenaze merasimi hakkında sadece bir gazetede kısa bilgi verilirken ("Abdul Hamid Buried", *New York Times*, Feb. 14, 1918, s. 5), okuyucunun dikkatini çekecek asparagas haberlerin sayısının daha çok olduğu görülmektedir. Bu konuda Sultan'ın tahttan indirildikten sonra mücevherlerinin akıbeti ile ilgili bilgi veren haberler de İngiliz basınında olduğu gibi dikkati çeker. Bu haberlerde Sultan'ın mücevherlerinin açık arttırma ile ve 1 milyon dolara satıldığı kaydedilmektedir. Söylendiğine göre elde edilen para gazetelerdeki ifade ile "Jön Türk donanmasına harcanacaktır" ("Former Sultan of Turkey Dead", *The Statesman*, Feb. 11, 1918, s. 1, "Abdulhamid, Once Sultan of Turkey, Dies a Prisoner", *New York Tribune*, Feb. 12, 1918, s. 11). Asparagas haberlerden belki de en dikkati çeken Abdülhamid'in evlilikleriyle ilgili olanıdır. "Çok Kez Evlendi" şeklinde bir başlıkla verilen bir haber, abartının boyutunu göstermesi açısından dikkate şayandır. Söz konusu haberde 1300 ile 1500 arasında karısı olduğu, kendisi öldüğünde geriye 300 dul eş bıraktığı yazılıyordu (Eugene Brown, "Much Married", *Los Angeles Times*, Feb. 13, 1918s. II4). Aslında Abdülhamid'in hayatı boyunca 13 hanımı olmuştur (Hülagü, 2011, s. 273-287). Burada verilen abartılı rakamların temel sebebinin algı yönetimi ve Sultan'ın menfi imajını pekiştirmeye dönük bir çaba olduğu açıktır.

Amerikan gazetelerinde Sultan'ın tahttan indirildikten sonraki hayatıyla ilgili bazı haberlerde dikkati çeken husus, onun hobileri hakkında yapılan değerlendirmelerdir.

Bu haberlerde Selanik'te kale gibi bir evde izole bir şekilde yaşarken, okuduğuna ve çokça sigara içtiğine vurgu yapılmakta, hobilerinin ise kimya ve mühendislik olduğu ifade edilmektedir. İddiaya göre kimya ile ilgilenmesinin temel sebebi çok korktuğu için zehir analizleri yaptırmasıydı. Hobileri arasında ayrıca cami ve saray projeleri çizmek olduğu söylenen Sultan'ın bahçesinde astronomi aletlerinin bulunduğu, bunun bilimle ilgisinin olmadığı, tek amacının yakın bir tepede ikamet eden kuzenini gözetlemek olduğu ileri sürülmektedir ("Abdulhamid, Once Sultan of Turkey, Dies a Prisoner", *New York Tribune*, Feb. 12, 1918, s. 11).

Sürgün hayatı hakkında verilen haberlerde öne çıkarılan hususlardan bir diğeri de Abdülhamid'in hatıratını yazdığına yönelik ifadelerdir. İddiaya göre, Selanik'e gelmeden birkaç yıl önce anılarını yazmaya başlamış, hatta bir kısmını da yayımlamıştır. Ancak bir süre sonra huzursuzluğu, yazdıklarını yırtıp atmasına neden olmuştur. Anılarını 1913 yılında Almanya'da yayımlattığı ve şöyle dediği rivayet edilir. "*İnsanoğlunu yanlış şeyler yapmaya kaderi iter*" ("Abdul Hamid Dies; 9 Years a Captive", *New York Times*, Feb. 12, 1918, s. 11). Yine bu gazetelerdeki iddialardan biri de Selanik'ten kaçma ve başaramayınca intihara teşebbüs etmesidir. Buna göre 1911 Mart'ında kaçmaya teşebbüs etmiş, başaramayınca kırdığı bir bardakla bileklerini kesmek istemiş, bir hizmetçisi ona engel olmuştur. Ardından Sultan'ın şunları söylediği iddia edilmektedir. "*Allah Jön Türklerin belasını versin. Bu imparatorluk yakın zamanda kaybolup gidecek, denizin dibini boylayacak*" ("Abdul Hamid Goes into Great Beyond", *The Atlanta Constitution*, Feb. 12, 1918, s. 2; "Ex-Sultan of Turkey Dies A Prisoner", *The Hartford Courant*, Feb. 12, 1918, s. 17). Bu abartılı ve asparagas yaklaşımın bir benzerini Sultan'ın cinayet romanlarına olan ilgisine yönelik yorumlarda da görüyoruz. Kendisini Selanik'ten İstanbul'a getiren Alman gemi kaptanına Sherlock Holmes'u sevdiğini hatta yazarı Conan Doyle'u Zaptiye Nezaret'i'nin başına geçirmek istediğini söylediği ileri sürülmektedir ("Abdul Hamid Dies; 9 Years a Captive", *New York Times*, Feb. 12, 1918, s. 11). Bu konuda bir başka asparagas habere göre Yıldız Sarayı'nda uyuyabilmek için haremde birine cinayet romanları okutur, ne zaman suçlular cezasını bulur o zaman rahatça uykuya dalardı ("Death of Abdul Hamid", *The Washington Post*, Feb. 12, 1918, s. 4). Amerikan gazetelerinde yayımlanan haberlerden en ilginç Kanada doğumlu Amerikalı gazeteci Walt Mason'un şiiridir. Sultan Abdülhamid'in kendi devrinde çok eleştirildiği kaydedilen şiirde, Jön Türkler kastedilerek, "yeni büyük canilerin" ortaya çıktığı belirtilmektedir².

Daha ziyade İngiliz gazetelerini haber kaynağı olarak kullanan Amerikan gazetelerinin Sultan'ın ölümünü İngiltere'de sunulduğu şekilde kamuoylarına aktardıklarını söyleyebiliriz. Saltanat yıllarındakinden çok farklı olmayan menfi yaklaşımın hissedildiği Amerikan gazetelerinde asparagas hikâye ve haberlerle

² Abdülhamid'in mezarının başındayım. Dünya savaşı fırtınasının çok uzağında/ ve yattığı yerin üstünde yabancı hercai haresi gördüm. Her ulus onu eleştirdi. Tahtındayken, dünya onu iki kere melun ilan edip adını ah ile andı. Herkesin itibar etmediği Abdul yatıyor, sonsuz uykusunda ve daha büyük caniler zuhur ediyor ve o oldukça önemsiz görünüyor (Walt Mason, "Rippling Rhymes: Abdul The Damned", *Los Angeles Times*, May 25, 1918, s. II4).

meselenin Amerikan okuru için daha cazip hale getirilmek istendiği düşünülebilir.

3. Fransız Gazeteleri

Bütün ülkelerde olduğu gibi Fransız gazeteleri de Sultan'ın ölümünü Reuters Ajansı'nın haberiyle kamuoylarına duyurmuştur. Bu haberlerin bazılarında Ermeni katliamından sorumlu olduğu belirtilirken, resmi cenaze merasimi yapılacağı vurgulanıyordu³. Abdülhamid'in ölümü sonrasında Fransız gazetelerinde çıkan hemen her haberde Sultan'ın kısa hayat hikâyesine yer verilmiştir. Bu haberlerde genelde doğum tarihi tahta çıkış ve tahttan indiriliş tarihleri yer almaktadır ("Mort D'Abdul-Hamid", *La Lanterne*, 12 Fevrier 1918, s. 2; "Abdul-Hamid est mort", *Le Radical*, 12 Fevrier 1918, s. 2; "Abdulhamid est mort", *L'Homme libre*, 12 Fevrier 1918, s. 2; *L'Humanité*, 12 Fevrier 1918, s. 2). Fransız gazetelerdeki haber ve yazılarda en dikkati çeken husus batıda ismiyle özdeşleşen "Kızıl Sultan" ibaresidir. Bazılarında bu ibare haber başlıklarına dahi çekilmiştir (La mort d'Abdul Hamid", *Le Temps*, 12 Fevrier 1918, s. 2). Bu tür haberlerden birinde "akıllı ve eğitilmiş ancak zalim ve sadakatsiz" ("La mort d'Abdul Hamid", *Le Temps*, 12 Fevrier 1918, s. 2), bir diğerinde ise "ülkesi için zalim, ülkesine zarar veren bir hükümdar" ifadeleri kullanılmıştır (*La Nation*, 17-23 Fevrier 1918, no. 38, s. 3). "Kızıl Sultan" başlığını taşıyan bir başka haberde, Saltanatı'nın "katliamlarla tarihte kanlı bir iz" bıraktığı iddia edilmektedir. Aynı haberde Alman Büyükelçi Constans'ın Kızıl Sultan tabirine yönelik değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Ona göre Sultan suça meyilliydi ve başkasına olduğu kadar kendisine de zulmedip sert davranırdı. Bir keresinde kanserden korktuğu için demiri kızdırıp boğazındaki yarayı korkmadan dağlamıştı. Söylendiğine göre kendisi ağrı çekerken, "Ona neden benim gibi yapmıyorsun" diye sessizce fısıldamış ve şöyle eklemiş "Bir gün diş ağrısı çekerken elime küçük bir kerpeten aldım ve hızlıca dişimi çektim". Constans bu güçlü karaktere rağmen ürkek olduğunu belirttiği Sultan'ın kendisine her yaklaşımdan korktuğunu hatta gölgesinden bile ürktüğünü ifade etmektedir ("Mort du Sultan Rouge", *Le Gaulois*, 12 Fevrier 1918, s. 1).

Gladstone'un Abdülhamid'e Kızıl Sultan dediği ifade edilen ve eleştirinin ötesinde hakaretâmiz tabirler olan bir başka haberde Sultan, "riyakâr, kana susamış, kendisine engel olacak herkesi sürgün edip katleden biri" olarak lanse edilmektedir ("Abdul Hamid est mort", *Le Petit Parisien*, 12 Fevrier 1918, s. 2). Bir başka haberde devrinde Osmanlı ülkesinin adeta korku imparatorluğu olduğuna dair bir dizi örnek verilmekte ("Abdul-Hamid II", *La Nation*, 24 Fevrier- 2 mars 1918, no. 38, s. 5) böylece Sultan'ın menfi imajı pekiştirilmektedir. Benzer bir yaklaşım başka bir haberde karşımıza çıkmaktadır. Sultan'ın insanlara yönelik zalimliğinin doğurduğu boşluğu hayvan sevgisiyle doldurduğu iddia edilmekte, söz konusu haberde bu yüzden Yıldız

³ ("Mort D'Abdul-Hamid", *Le Figaro*, 12 Fevrier 1918, s. 2, "La Mort D'Abdul-Hamid", *La Croix*, 13 Fevrier 1918, s. 5). Ölüm haberiyle ilgili birkaç gazetede Bursa'da vefat ettiğine dair bilgi verilmesi ise ilginçtir. Buna çok bir anlam verilemese de, bir yanlış okumadan kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak dahası vardır ki bir başka haberde tahttan indirildikten sonra Manisa'da tutulduğu ve muhtemelen burada öldüğü ifade edilmektedir ("Un Tyran Disparait", *Le Matin*, 12 Fevrier 1918, s. 1). Bu tarz haberlerin olması Fransız gazetelerinden en azından bazılarının haber kaynaklarına şüphe ile yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sarayının her türden kuşun bulunduğu kafeslerle dolu olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ardından Amerikan gazetelerindeki papağan hikâyesi anlatılmakta, Sultan'ın papağanın başını kopardığı kaydedilmektedir. Sultan'ın zalimliği kurgusu ile kaleme alınan bu haberde, Abdülhamid'in düşmanlarını/muhafızlarını hassas işkencelerle öldürttüğü ileri sürülmektedir. İddiaya göre en çok kullanılan yöntem uykusuz bırakma, vücudun hassas bölgelerine yavaş yavaş baskı yapma ve koltuk altlarına pişmiş yumurta koymaktı ("Abdul Hamid", *Le Cri de Paris*, 17 Fevrier 1918, s. 9). İşte bu şekilde tasvirler yapılan Fransız gazetelerinde ünlü Alman Başbakanı Bismarck'ın onun için söyledikleri de sorgulanmıştır. Bismarck'a göre Avrupalılar Abdülhamid'i hasta adam olarak görüyor, fakat o Abdülhamid'in Haliç'in kıyısındakilerden çok daha iyi bir diplomat olduğunu düşünüyordu ("La mort d'Abdul-Hamid", *La Nation*, 17-23 Fevrier 1918, no. 38, s. 3). Aynı gazete birkaç gün sonraki nüshasında Bismarck'ın ifadesinin doğru olup olmadığını sorguluyordu ("Abdul-Hamid II", *La Nation*, 24 Fevrier- 2 mars 1918, no. 38, s. 5).

Fransız gazetelerinde daha birçok yakıştırma ve eleştiriye yer verildiği görülmektedir. Elektrik ve telgrafı yasakladığı, gençliğinde içki içtiği bunlardan sadece ikisidir. Bu haberler hazırlanırken daha birçok sıfat kullanıldığını söyleyebiliriz. Eleştiri noktalarından bir diğeri de kurduğu hafiye teşkilatıdır ki ülkenin Yıldız emrindeki hafiyelerle dolu olduğu kaydedilmektedir ("Le "Sultan Rouge" est mort", *Le Petit Journal*, 12 Fevrier 1918, s. 1; "Abdul-Hamid II", *La Nation*, 24 Fevrier- 2 mars 1918, no. 38, s. 5). Bu esnada çıkan bir başka eleştiri haberinde ise Abdülhamid'in Almanya'nın dostu, kendi halkının ise düşmanı olduğu ifade ediliyordu ("Un Tyran Disparait", *Le Matin*, 12 Fevrier 1918, s. 1).

Amerikan gazetelerinde olduğu gibi, Fransızlar da Abdülhamid'in mücevherlerinin müzayedede satıldığını, "serveti nihayet müzayedede mezarçısının tokmağına tabi oldu" ifadeleriyle okuyucularına duyurmuşlardı ("Mort du Sultan Rouge", *Le Gaulois*, 12 Fevrier 1918, s. 1). Fransız gazetelerinde Abdülhamid hakkında Batı'da kendisine hüsnü niyetle bakanların sadece sanatçılar olduğu, devrinde Osmanlı ülkesinde yabancıların kısmen özgür oldukları gibi değerlendirmeler de dikkati muciptir ("La Mort d'Abdul- Hamid", *Journal des débats politiques et littéraires*, 13 Fevrier 1918, s. 1).

Fransız basınında çıkan en dikkat çekici haber hatıratı ile ilgili olanıdır. Yazdıklarından derlendiği söylenen bu haberde Sultan Abdülhamid'in ağzından şu ifadeler yer verilmektedir:

"Allah bilir ki her insan hayatının yönünü belirleyen koşulların ürünüdür. Her şeyden evvel aldığı eğitimin ürünüdür. Hangi şartlarda yetiştiğimi unutmuyoruz. Kardeşlerim şımartılıp, pohpohlanırken, babamın neden bana iyi davranmadığını bilmiyorum. Beni sadece zavallı kardeşim Murat anladı. Çocukluğumdan beri ciddi bir karaktere sahiptim, oyunlara ilgi duymadım. İnsanın varoluş sorununu ilk anlardan itibaren düşünürdüm. Ben hayal kurardım, hocalarım beni azarlardı ve babama şikâyet ederlerdi. Maiyetimin beni yanlış anladığımı hisseder, kendimi daha çok içime kapatırdım. Kardeşimin yerine tahta geçtiğim zaman beni bir entrika ağına düşürmeye çalışan insanlarca kuşatıldığımı hissettim. Tahtımı ve hayatımı korumak için ustalıklı

bu entrikaya karşı koymasa mıydım?" ("Abdul-Hamid peint par lui-même", Le Gaulois, 24 Fevrier 1918, s. 2)⁴.

Sultan Abdülhamid'in ölümünü müteakip Fransız gazetelerinde çıkan haberlere bakıldığında durumun genel olarak İngiliz ve Amerikan matbuatından çok da farklı olmadığı görülebilir. Saltanat devrindeki yaklaşımın birkaç anekdot üzerinden kurgulanan anlatımlarla devam ettiği söylenebilir. Fransız basını da kurguladıkları Abdülhamid imajı üzerinden Sultan'ın ölümü hadisesini okuyucularına aktarmayı tercih etmişlerdir. Bunu yaparken de haber çerçevesini aşarak gerçekleri öznel bir biçimde anlatmaktan, eleştirinin de ötesinde tahkir edici üsluptan kurtulamamışlardır.

4. Osmanlı Gazeteleri

Osmanlı matbuatı Sultan Abdülhamid'in vefatını 11 Şubat tarihli nüshalarında resmi tebliğ yayınlamak suretiyle kamuoyuna duyurmuşlardır. Bu gazetelerden bazıları resmi tebliğin detaylarını verirken, bir kısmı ise tebliği kısaltarak yayımlamıştır ("Hakan-ı Sabık'ın İrtihali", *Tasvir-i Efkar*, 11 Şubat 1334/ 29 R. ahir 1336, no 2362 s. 1; "Hakan-ı Sabık'ın İrtihali", *Vakit*, 11 Şubat 1334/ 29 R. ahir 1336, no. 113, s. 1; "Hakan-ı Sabık'ın İrtihali", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Şubat 1334/ 29 R. ahir 1336, no, 13281, s. 2; "Tebliğ-i Resmi", *Tanin*, 11 Şubat 1334/ 29 R. ahir 1336, no 3294 s. 1; "Tebliğ-i Resmi", *Sabah*, 11 Şubat 1334/ 29 R. ahir 1336, no 10143 s. 1; "Tebliğ-i Resmi", *İkdam*, 11 Şubat 1334/28 R. ahir 1336, no.8545, s. 1). Sultan'ın vefatıyla ilgili asıl yorum ve değerlendirmelerin 12 Şubat tarihinden itibaren yapılmaya başlandığını görüyoruz.

Bu çerçevede cenaze merasimi detaylarıyla tasvir edilmiştir. Resmi cenaze merasimi için Sultan Mehmed Reşad'ın emir verdiği belirtilen gazetelerde, cenaze töreninin muhteşem bir şekilde icra edildiği, belirtilen programa uyulduğu detaylarıyla tasvir edilmiştir ("Hakan-ı Sabık'ın İrtihali", *Tanin*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no 3295 s. 1; *Tasvir-i Efkar*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no 2363 s. 1). Beylerbeyi'nden alınıp Topkapı Sarayı'na getirilişi, cenaze namazını müteakip Divanyolu vasıtasıyla II. Mahmud Türbesi'ne defnedilişi edebî, zaman zaman eleştirel ve fakat hüznü bir üslupla ele alınmıştır. Söz konusu gazetelerin neredeyse tamamı Sultan'ın ölümü hakkında doktorların tuttuğu raporları da sütunlarına taşımıştır ("Hakan-ı Sabık'ın Cenaze Merasimi", *Sabah*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no. 10144, s. 1; "Abdülhamid Han-ı Sani", *İkdam*, 12 Şubat 1334/29 R. ahir 1336, no.7546, s. 1; "Hakan-ı Sabık'ın İrtihali", *Tanin*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no 3295 s. 1;

⁴ Literatürde II. Abdülhamid'in hatıraları başlığını taşıyan iki kitap vardır. Bunlardan ilki İsmet Bozdağ'ın yayına hazırladığı "*Abdülhamid'in Hatıra Defteri*" adlı çalışma olup, söz konusu eserin tamamen sahte olduğu Ali Birinci tarafından tespit edilmiş ve bu durum ilim âlemiyle paylaşılmıştır. İkinci kitap ise orijinali Fransızca olarak Ali Vehbi Bey tarafından derlendiği ifade edilen, tam yayın tarihi bilinmeyen ve Türkçeye "*Siyasi Hatıratım*" şeklinde çevrilen eserdir. Buradaki alıntının, Bozdağ'ın yayına hazırladığı ve orijinalinde Süleyman Nazif tarafından yazılan ve sonrasında eklemeler yapılmış olan metinden alınmış olma ihtimali yoktur. Nitekim Nazif sahte olduğu anlaşılan bu hatıratı ilk kez 1919 yılında *Utariit* adlı dergide yayınlamıştır. Dolayısıyla bu gazetede alıntının kaynağı, Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu'nun yayın tarihini 1913 şekline verdiği Fransızca esere ait olmalıdır. (Gökhan Çetinsaya, "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Meselesine Bir Zeyl", *Toplumsal Tarih*, No: 301, Ocak, 2019, s. 54-58; Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19 (2005), s.177-194).

"Abdülhamid Han-ı Sani'nin İrtihali", *Vakit*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no. 114, s. 1).

İktidarında kendisine yakın İkdam gazetesinde kaleme alınan bir yazıda kimsenin Sultan hakkında bir şey söylemesine gerek olmadığı, tarihin saltanatını muhakeme edeceği ifade edilmektedir ("Abdülhamid Han-ı Sani", *İkdam*, 12 Şubat 1334/29 R. ahir 1336, no.7546, s. 1). Benzer bir yaklaşımı *Tanin* gazetesi, eleştiri hakkının saklı tutulduğunu belirtilerek şu şekilde sergilenmiştir:

"Ölüm karşısında bütün ihtiraslar sükût eder... Abdülhamid artık bizim değil tarihindir ve bu tabutun içindeki bu memleketin mukadderatı üstünde otuz üç sene icra-yı hükm etmiş bir hükümdardır. Bundan dolayı Hakan-ı merhumla tabutuna gösterilen bu mutantan ihtiramı halkın hanedana ve hükümdarlık makamına karşı perverde eylediği merbudiyetle anlamak lazım gelir ve bu bir hakikattir... Merhum ile bugün hala kurtulmak ve yaşamak için bütün dünyaya karşı mücadele eden Osmanlılar arasında acı ve tatlı birçok şeyler geçmiştir. Bunları biz unutmuyor ve tedkikini tarihe terk ediyoruz. İrtihali haber aldığımız dakikada bir vazifemiz vardı: ölünün sabık hükümdar olduğunu düşünmek. Padişahımız bize vazifemizi hatırlattı. Biz de ihtima' ile ifa ettik. Cenab-ı Hakk merhumu mazhar-ı rahmet ve gufran eylesin." ("Hakan-ı Sabık'ın İrtihali", *Tanin*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no. 3295 s. 2).

Bu tür değerlendirmelerin yanı sıra haberlerde dikkati çeken ve gazetelerin sütunlarında hayli yer kaplayan, Abdülhamid devrindeki siyasi gelişmelerdir. Mesela *İkdam* gazetesinde doğumu tam tarih ile verildikten sonra, tahta çıkışı, Kanuni Esasi'nin ilanı, Osmanlı-Rus Savaşı, Ayastefanos, aşarın idaresi, Mısır Meselesi, Yunan Meselesi, Kâmil Paşa'nın sadareti, Halil Rifat Paşa'nın sadareti, Osmanlı donanmasının mahvı başlıkları altında siyasi tarihi gelişmeler uzun uzun anlatılmıştır. Yine *İkdam*'da 33. padişah, 26. halife olduğu belirtilirken üç kıtada kırk milyon Osmanlı ve üç yüz milyon Müslüman'ın halifesi olduğu vurgulanmıştır ("Abdülhamid Han-ı Sani", *İkdam*, 12 Şubat 1334/ 29 R. ahir 1336, no.7546, s. 1). *Vakit* gazetesi bu bilgilerin yanında Kanuni ve 4. Murat'tan sonra en uzun süre tahtta kalan üçüncü Sultan olduğunu belirtmiş aynı zamanda hal fetvasını da yayımlamıştır ("Hakan-ı Sabık'ın İrtihali", *Tanin*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no. 3295 s. 1; *Vakit*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no. 114, s. 1).

Gazetelerde bu haberlerin yanı sıra okuyucuya Sultan hakkında farklı bilgiler veren yazılar da yer almıştır. Bu tür yazılarda, Abdülhamid'in ülke için yaptığı önemli işlerden tutun da, kişiliği, gündelik yaşamı, hobileri gibi birçok husus bir arada değerlendirilmiştir. Bu çerçevede özellikle *Vakit* gazetesinde 12 Şubat'ta kaleme alınanlar ilginçtir. Buradaki haberin hayatından bahsedilen kısmında Sultan'ın büyüçülüğe ve falcılığa önem verdiği kaydedilmektedir. İddiaya göre münecimler gençliğinde bir gün padişah olacağını söylemişler, bu da gerçekleşince Sultan'ın fala olan inancı güçlenmiştir. O yüzden Sultan etrafına birçok falcı toplamıştır.

"Sultan kılıç kullanmakta ve jimnastik yapmakta mahirdi. İskemleye oturacağı zaman kuvvetini göstermek için iskemleyi kolu gergin olduğu halde bir ayağından tutup

yatay vaziyete havaya kaldırır ondan sonra otururdu. Evcil hayvanları özellikle kuşları, içi doldurulmuş/tahnitlenmiş hayvanları severdi. Gençliğinde kelebek koleksiyonuna merak sarmıştı. Yine gençliğinden itibaren nadir silahlara ilgi duyar, toplardı. Tarabya'daki sayfiyesinde kıymetli bir silah müzesi vardı. Marangozluk ve oymacılığa merakını uyandıran Mecklenburglu Karl Penş? Adında bir Alman idi. Parayı çok sever idaresini bilirdi. Hesaplarını kendi tutar emlakının idaresine, nakit parasının tasarrufuna, çiftliklerinin gelirleriyle ilgili işlere bizzat bakardı. Galata'da borsa oynar fakat parasını gayet korkarak kullanırdı... Hafızası gayet kuvvetliydi. Birçok şeyleri unutmuş gibi görünür, bir gün hiç kimsenin aklına gelmediği bir zamanda sorardı. Fevkalade çok çalışırdı, zamanını gayet güzel tanzim ederdi. Gayet erken kalkardı. Sabahları kışın alaturka 1'de yazın 12'den önce kalkardı. Arkasında entari ayaklarında siyah terlik olduğu halde banyoya giderdi. Banyoda birkaç dakika su dökünmekle yetinirdi. Mesaisini geçirdiği odasına döndüğünde gözü önünde pişirilen kahveyi içerdi. Yumurta ve süttten ibaret hafif bir kahvaltı yaptıktan sonra jurnalleri okumaya başlardı. Öğle yemekleri çorba, et, tatlı ve meyveden ibaret idi. Kâğıthane suyundan başka su içmezdi. Sevdiği yemekler pilav, keskin sirkeli paça, pizola idi. Zehirlenmeye en az kabiliyeti olduğu için yumurtayı her şeye tercih ederdi. Geceyi hangi dairede hangi odada geçireceğini kimse bilmezdi. Tiyatro ve konserleri de çok severdi" ("Abdülhamid-i Sani'nin İrtihali", *Vakit*, 12 Şubat 1334/ 30 R. ahir 1336, no. 114, s. 2).

İsimsiz bir şekilde kaleme alınan ve detaylı bilgilerin verildiği bu tür haberlerin yanı sıra ismiyle yazı kaleme alanlar da dikkati çekmektedir. Bu çerçevede özellikle tarihçi Mehmed Ata, Abdurrahman Şeref, Ruşen Eşref ve Celal Nuri'nin yazdıkları Osmanlı aydınının, ölümü sonrasında sabık sultana nasıl baktığını görmek ve değerlendirmek açısından son derece önemli bir fırsat verir.

Bu çerçevede Mehmed Ata'nın *Tanin* gazetesinde 12 Şubat tarihli yazısında Sultan'a yönelik olumlu bir tavır sergilendiğini görüyoruz. Ata, Abdülhamid devrini yazmanın zamanının gelmediğini belirtse de, devrindeki gelişmelerin unutulmaması gerektiğini kaydetmektedir. Yazısında, imar faaliyetlerinden bahsederken resmi bina ve hayır kurumlarının inşa edildiğini, Müze-yi Hümayun'un kurulduğunu, Mekteb-i Mülkiye ve Darülfünun'un yanı sıra binlerce okul (ibtidai ve idadi) inşa edildiğini belirten Mehmed Ata, Sultan'ın hayli demiryolu ve karayolu yaptırdığını, Ziraat Bankası'nı kurdurduğunu ve en önemlisi sınırlı bir sürede Hicaz Demiryolu gibi büyük bir işletmeyi inşa ettirdiğini kaydetmekte ve böylece devrindeki gelişmelere vurgu yapmaktadır (Mehmed Ata, "Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Hayat-ı Saltanatının Hulasa-i Vekayi'i", *İkdam*, 12 Şubat 1334/29 R. ahir 1336, no. 7546, s. 1).

Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey, *Servet-i Fünun*'daki yazısında Abdülhamid'in tahttan indirilmesini ele almıştır. Bu yazının girişinde Sultan'ın artık tarihe mal olduğunu, insanların kalplerindeki husumete son vermeleri gerektiğini belirten Şeref Bey, ölüye rahmet okumak ve taksiratına mağfiret dilemek icap ettiğini vurgulamıştır. Ardından Abdülhamid devrindeki gelişmelerin tarihini yazma işinin müstakbel tarihçilere düştüğünü ve bunun tarihçilerin adil vicdanlarına ve tarafsız kalmalarına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Müteakiben Abdülhamid'in kişisel

özelliklerinden bahseden Şeref Bey yazısına şöyle devam etmektedir:

“Sultan’ın siması atalarına benzer. Bellini’nin Fatih portresinde bu görülebilir. Sabık Sultan, zeki, hassas, dakik, her daim nazik muamele eden, kendine has bir ses tonuna sahip, hilafet ve saltanat vakarına uygun hareket eden biridir. Maiyetini taltif eder, kendisiyle görüşen yabancıları tatlı dili nezaketiyle etkilemenin yolunu bilir, tehdidini hakıyla yapmaya kadir, gerekli olduğunda sertliğini gösterir veya hiddetini teskin ederdi. Küçük yaştan beri meyilli olduğu vehminin etkisiyle saltanat ve hilafetini tehlikede görmesi manevi bir maraz halini almıştı ve aldığı tüm tedbirlere rağmen tahttan indirildi”.

Abdülhamid hakkındaki bu değerlendirmelerini müteakip tahttan indirilmesini anlatan Abdurrahman Şeref sözlerini *“Hengam-ı ikbalinde ne kendi eyledi rahat ne halka verdi huzur”*, mısraını okuyanlardan birçoğunun cenaze namazında Baki’nin *“Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî, Durup el bağlayalar karşına yârân saf saf”*, beytini hatırlarına getirmekten kendilerini alamadıklarını belirterek bitirmiştir. Abdurrahman Şeref yazısının en sonunda ise Haşr Suresi’nin *“ibret alın ey basiret sahipleri”* ayetini yazmıştır (Abdurrahman Şeref, *“Sultan Abdülhamid Han-ı Sani, Suret-i Hal’i”*, *Servet-i Fünun*, 8 Mart 1334/23 C. evvel 1336, no, 1383, s. 70-74).

Ölümü sonrasında müspet menfi en ilginç bilgi ve değerlendirmeler 12 Şubat tarihli *Vakit* gazetesinde R. E. kısaltmasıyla devrinin değerlendirildiği yazıda yapılmıştır. İsmi açıkça yazılmasa da bu kişi o sırada gazete yazarlarından olan Ruşen Eşref’ten başkası değildir. Ruşen Eşref büyük bir kalabalık olduğundan bahsederken, herkesin ondan farklı farklı bahsettiğini kaydetmektedir. Yazdıklarında eleştiri dozu daha fazla hissedilen Eşref özetle şu hususları dile getirmektedir: *“II. Abdülhamid otuz üç sene geniş ve ihtiyaçlarla dolu bir ülkeyi kendi başına idare etmek istemişti. Abdülhamid de XIV. Louis gibi kanun benim diyebiliyordu. Geniş yetkilerine rağmen sorumluluklarını yerine getirmedi ve ülke acılar yaşayıp geriye gitti”*. Bu şekilde eleştirilerini sıralayan Eşref birçok okul açılmış ve Avrupa ile ilişkiler arttırılmışsa da faal bir neslin yetişmediğini ileri sürmekte ve sözlerini şu şekilde devam ettirmektedir:

“Yetişenler ya vilayetlere sürülüyor veyahut yurt dışına gitmek durumunda kalıyordu. Güçlü bir ordu ve donanma yoktu. Zamanında Yunan Zaferi, yeni mavzerler ve yeni elbiselerle ordu teçhiz edilse de ilerleme noktasında eksiklikler vardı. Bahriye içinde aynı şey geçerlidir. Nafia’da, Hicaz Demiryolu büyük bir başarıdır. Bazı vilayetlerde faal valiler nedeniyle yollar yapılmıştır. Birkaç yere uzaklardan su getirilmiştir. Fakat bunlar yeterli değildir. İç siyasette attığı her adım, aldığı her tedbir yanlıştır. Devrinde Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Teofik Fikret onun zamanında ona rağmen yetişmiştir. O, devrinde millette olan yetenekleri ortaya çıkarmak yerine, boğmuştur”.

Ruşen Eşref bütün bu eleştirileri yaptıktan sonra kabahatin sadece Sultan’da aranmaması gerektiğini ise şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bütün bu mesuliyet dün bu milletin omuzları üstünde sırmalı şallara bürünmüş giden hükümdarın mıydı? Hayır! Onun etrafını saranlar, onun vehham tabiatından kendi lehlerine faydeler çıkarmak için milletini ve milletinin ihtiyaçlarını unutmuş

hod-perest açgözlü insanlara da râci'dir hem daha ziyâde onlara râci'dir. Allah kendisini gufranına mazhar etsin" (R. E. (Ruşen Eşref), "Sultan Abdülhamid-i Sani'ye Dair", *Vakit*, 12 Şubat 1334/30 R. ahir 1336, no. 114, s. 1).

Devrin önemli gazetecilerinden Celal Nuri, *Ati*'nin 12 Şubat tarihli nüshasındaki yazısında cenazeye katılmak için Topkapı Sarayı'na gidişinden itibaren gördüklerini edebî ve hüznü bir üslupla kaleme almıştır. Cenaze alayının gerçekten çok azametli olduğunu, tekbir ve tehlillerle eski saray dediği Topkapı'dan çıkarıldığını belirten Celal Nuri, ardından Sultan Hamid'i kendilerinin değil, üç nesil sonra gelen insanların bilimsel metotlarla değerlendirmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Celal Nuri, "Sultan Hamid'in Tabutu Arkasında", *Ati*, 12 Şubat 1334/30 R. ahir 1336, no. 43, s. 1).

SONUÇ

Bir devrin en mühim hükümdarlarından biri olarak 33 yıldan fazla Osmanlı tahtında kalan ve Dünya siyaset sahnesinde takip ettiği politikalarla her daim adından söz ettiren Sultan II. Abdülhamid gerek padişahlığında, gerek sürgün hayatında ve gerekse ölümünden sonra Dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye devam etmiştir. Saltanat yıllarının başlangıcından itibaren Batı kamuoyunda özellikle gazeteler vasıtasıyla menfi manada sürekli olumsuz bir portre şeklinde lanse edilen Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde olduğu gibi ölümü de hem yerli hem yabancı gazetelere haber olmuştu. Bu çerçevede ölümü sonrasında İngiliz, Fransız ve Amerikan gazetelerinde yazılıp çizilenlere bakıldığında Abdülhamid imaj ve algısında pek fazla bir değişiklik olmadığı söylenebilir.

Bilhassa iktidarını güçlendirdikten sonra dış politikada en ciddi tehditlerden biri olarak görülen İngiltere ve matbuatında ölümünü konu edinen haberlere bakıldığında, devrinde öne çıkarılan "Büyük Canı" ve "Melun Abdul" gibi menfi sıfatların tekrardan başlıklara çekildiğini görüyoruz. Yabancı gazetelerin tamamında olduğu gibi İngiliz gazetelerinde de cenaze merasimi hakkında neredeyse hiç bir bilgi verilmemiştir. Daha ziyade devrinde öne çıkarılan yukarıda bahsi geçen sıfatların verilme sebebi olarak gösterilen Ermeni Sorunu konuyla ilgili hemen her haberde tek cümlede olsa vurgulanmıştır. Yine saltanat yıllarında olduğu gibi sayısı az olmakla birlikte zaman zaman Sultan hakkında yapılan olumlu değerlendirmelerde bile söz dönüp dolaşp Abdülhamid'in "zalimliğine" getirilmektedir. İngiliz gazetelerinde onun özellikle eğitim konusundaki başarısından söz edildikten sonra vurgulanan şey umumiyetle müstebitliği hakkındaki yorumlardır.

Bu genel çerçeve içerisinde hafiye teşkilatıyla ilgili, Türk Alman ittifakının mimarı olduğuna yönelik haberlerin yanı sıra Abdülhamid'in avcılığı, tüccarlığı, marangozluğu gibi kişisel özelliklerine yer verilen haberler de yoğunluktadır. Sözü kısası İngiliz gazetelerinde Abdülhamid ile ilgili öne çıkarılan hususlar, despotluk, katliam, ölüm korkusu, zalimlik gibi hususlardır ki bunlar saltanatı devrinde de yabancı basının çizdiği Sultan imajındandır.

Amerikan gazetelerinin genel mantığı İngilizlerinkinden çok farklı değildir. Haber kaynağı olarak Reuters ve İngiliz gazetelerinden beslenen Amerikan gazeteleri aldıkları haberleri daha ilgi çekici başlık ve formatlarla Amerikan kamuoyuna

sunmuşlardır. Sultan'ı ve Osmanlı Devleti'ni tanıtıcı genel bilgilerin verildiği dikkat çeken Amerikan gazetelerinde Sultan'ın ölümü sonrasında yapılan haberlerin diğer ülkelere nazaran daha sansasyonel, abartılı hatta papağan ve çingene hikayelerinde olduğu gibi asparagas ve uydurma bir şekilde sunulduğunu söyleyebiliriz. Hâsılı Amerikan basını da İngiltere'de olduğu gibi Saltanat yıllarındaki bakışından bir şey kaybetmiş değildir.

Fransız basını ve gazeteleri de tıpkı diğer iki ülkede olduğu gibi Sultan'ın ölümünü benzer bir yaklaşımla kamuoylarına aktarmışlardır. Kızıl Sultan, Ermeni katliamı gibi tabirler ve eleştirinin ötesine geçen menfi sıfatlarla örgülenen haber ve yorumlar Fransa'da da Sultan'a bakıştaki menfi durumun canlılığını yitirmediğini göstermektedir.

Üç yabancı ülkenin gazeteleri toplu değerlendirildiğinde adeta eski gazete haberlerini gün yüzüne çıkarıp kullandıkları izlenimi oluşmaktadır. Az olmakla birlikte müspet her bilgi ve yorum olumsuz ve zaman zaman hakarete varan sıfatlarla adeta gölgelenmiştir. Bu tarz bir tavır sergilenmesinin sebebini devrin şartlarında da aramak gerekir. Zaten Batı için öteki olan ve uzun yıllar barbar tabir edilen bir milletin sabık sultanına bakışta fazla bir değişiklik olması da beklenemez. Üstelik bu ülkelerden ikisi ile hâlihazırda savaşan bir ülkenin padişahıdır II. Abdülhamid.

Osmanlı gazetelerine gelince yabancılardan farklı olarak cenaze merasimi detaylarıyla haberleştirilmiştir. Gazetelerde II. Abdülhamid'in hayat hikâyesi, dönemindeki siyasi gelişmeler, kendisinin farklı özelliklerini anlatan uzun ve detaylı haberler yapılmıştır. Bununla birlikte devrin önemli kalem erbaplarının Sultan hakkında yazdıkları da dönemin entelektüellerinin Abdülhamid'e bakışları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Mehmed Ata, Abdurrahman Şeref, Ruşen Eşref ve Celal Nuri'nin yazdıklarında genel olarak dikkati çeken hususlar, devrinde önemli gelişmeler olmakla birlikte bazı yanlış politikalar takip ettiği şeklindeki değerlendirmelerdir. Hemen tamamı Sultan Abdülhamid'i yargılamanın zamanı olmadığı, bu işi gelecek nesillerin yapması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Kısacası ölümü sonrasında Batı gazeteleri Kızıl Sultan anlayışından sıyrılamamışken, Osmanlı gazeteleri ise Hakan-ı Mağfur tabirini kullanarak Sultan'a bakıştaki tutumlarını ortaya koymaya çalışmışlardır.

EXTENDED ABSTRACT

Abdulhamid II, one of the longest reigning sultans of the Ottoman Empire, was dethroned in 1909 after his reign that lasted for about thirty-three years. During his reign, he was exposed to negative accusations and ascriptions in the western public opinion because of the measures taken by him firstly in the Balkan Crisis in the mid-1870's, and then, especially in the Armenian Rebellions of 1890's. For Abdulhamid II, being constantly alienated as the Ottoman Sultan, it was used improper expressions like "Red Sultan", "Great Assassin" and "Abdul the Damned". Newspapers became the main element highlighting this negative image in the western public opinion. The similarity could be observed in the newspapers published by the members of the Young Turk movement. As opponents of the Sultan, Young Turks published journals and newspapers in many places firstly in the Ottoman geography and then in foreign

countries, in which they published unfavourable news and thus contributed much the development of Abdulhamid's negative image. Being called both in the Ottoman and western newspapers as "ex-sultan" after his dethronement, Abdulhamid II lived for nine years in exile at first in Thessaloniki and then at Beylerbeyi Palace and finally died in February 1918.

Considering what was written and drawn in the British, French and American newspapers following ex-sultan's death, we could say that there was not much change in the image and perception of the Sultan. When we look at the news about his death in the British newspapers, we see that the negative epithet such as "The Great Assassin" and "Abdul the Damned", which were prominent in his period, are re-introduced into headlines of newspapers. Likewise, the general approach of American newspapers is not much different from that of the British. Fed by Reuters and British newspapers, American newspapers and journals presented their news to the American public with more interesting titles and formats. We could say that the news and comments in the American newspapers that gave general information about Abdulhamid II and the Ottoman Empire after his death was presented in a more extraordinary and somewhat exaggerated way than in other countries, like in the parrot and gypsy stories. The French press and newspapers, just like in the other two countries, conveyed the death of Abdulhamid II to the French public with a similar approach. The news and comments including insulting expressions such as the Red Sultan and Armenian Massacres indicate that the negative attitudes towards the death Sultan in France was not changed at all. When the newspapers of the three foreign countries are collectively evaluated, it seems like that they used the old newspaper news of his reign. A few numbers of positive information and comments on him were almost overshadowed by the negative and sometimes insulting titles.

Unlike the foreign press and newspapers, Ottomans press reported the funeral ceremony in detail to the public. In the Ottoman newspapers, there were long and detailed news about Abdulhamid's life story, the political developments in his period, and his different characteristics. Besides, the writings of the important scribes of the period on Abdulhamid also give important clues about the view of the intellectuals of the period towards the death sultan. The points that attract attention in the writings of Mehmed Ata, Abdurrahman Seref, Rusen Esref and Celal Nuri are the evaluations that though there were important developments in his period, he followed erroneous policies. Almost all of them agree that it is not time to judge Sultan Abdulhamid but the future generations should do it. In short, after his death, the western newspapers could not get rid of the concept of "the Red Sultan", while the Ottoman newspapers showed their attitudes towards the Sultan by using the phrase "the Forgiven Sultan".

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftır.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı yok.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	It is exempt from the Ethics Committee Approval.
<i>Informed Consent:</i>	No participants
<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

KAYNAKÇA**Sürelî Yayınlar**

Aberdeen Evening Express
 Aberdeen Press and Journal
 Birmingham Daily Gazette
 Birmingham Daily Mail
 Birmingham Daily Post
 Cincinnati Enquirer Daily Record and Mail
 Dundee Evening Telegram and Post
 Evening Despatch
 Indianapolis Star
 İkdam
 Journal des débats politiques et littéraires
 La Croix
 La Lanterne
 La Nation
 Le Cri de Paris
 Le Figaro
 Le Gaulois
 Le Matin
 Le Petit Journal
 Le Petit Parisien
 Le Radical
 Le Temps
 L'Homme libre
 L'Humanité
 Liverpool Daily Post and Mercury
 Liverpool Daily Post
 New York Times
 Northern Whig
 Nottingham Evening Post
 Pall Mall Gazette
 Penrit Observer
 Philadelphia Tribune
 Sabah
 San Francisco Chronicle
 Sheffield Evening-Yorkshire Telegraph Star
 St. Louis Post Dispatch
 Tanin
 Tasvir-i Efkâr
 Tercüman-ı Hakikat
 The Atlanta Constitution
 The Daily Mirror
 The Globe
 The Hartford Courant
 The Philadelphia Inquirer
 The Scotsman
 The Statesman

The Washington Post
 The Western Gazette
 The Western Morning News
 Vakit
 Western Daily Press
 York Shire Post and Leeds Intelligencer
 Yorkshire Evening Post

Kitap ve Makaleler

- Abdurrahman Şeref. Sultan Abdülhamid Han-ı sani, suret-i hal'i. *Servet-i Fünun*, 8 Mart 1334/23 C. evvel 1336, no, 1383, s. 70-74.
- Birinci, A. (2005). Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19, s.177-194.
- Brown, Eugene. (1918). Much married. *Los Angeles Times*, Feb 13, II4.
- Celal Nuri. Sultan Hamid'in tabutu arkasında. *Atı*, 12 Şubat 1334/30 R.ahir 1336, no. 43, s. 1.
- Çakmak, A. (2014). *Sürgün'de bir hakan II. Abdülhamid'in Selanik ve Beylerbeyi günleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çetinsaya, G. (2019). Sultan Abdülhamid'in hatıra meselesine bir zeyl. *Toplumsal Tarih*, No: 301, s. 54-58.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hakan A., (2017). *Saraydan esarete Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Hülagü, M. (2007). *Sultan II. Abdülhamid'in sürgün günleri 1909-1918, hususi doktoru Atıf Hüseyin Bey'in hatıratı*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Hülagü, M. (2011). Sultan II. Abdülhamid'in eşleri ve çocukları. *Devr-i Hamid*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 3, 273-287.
- Kartın, C. (2015). İngiliz arşiv belgelerinin ışığında II. Abdülhamid'in mirası (1920-21). *Tarihin Peşinde- Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, 69-99.
- Kurşun, Z. (2000). II. Abdülhamid döneminde batı basınında imaj düzeltme çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin kurulması ve faaliyetleri. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 105-118.
- Kurşun, Z. (2011). Osmanlı-dünya ekseninde II. Abdülhamid imajı. *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, (C. Yılmaz, Ed.). İstanbul: 2010 İstanbul Avrupa Başkenti Yapım Production.
- Mason, W. (1918). Rippling rhymes: Abdul the damned. *Los Angeles Times*, May 25, II4.
- Mehmed Ata. (1336). Sultan Abdülhamid Han-ı Sani hayat-ı saltanatının hulasa-i vekayî'i. *İkdam*, 12 Şubat 1334/29 R.ahir 1336, no.7546, 1.
- Ortaylı, İ. (1981). *II. Abdülhamit döneminde Osmanlı imparatorluğunda Alman nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- R. E. (Ruşen Eşref). (1334). Sultan Abdülhamid-i Sani'ye dair. *Vakit*, 12 Şubat 1334/30 r. ahir 1336, no. 114, 1.
- Terzi, A. (2014). *Abdülhamid'in mirası petrol ve arazi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yazıcı, S. (2014). Sultan II. Abdülhamid örneğinde tarihsel algılamının değişimi. *International Journal of History Studies*, 6/5, 233-247. Doi Number:10.9737/historyS1503.

EKLER

Ek 1: "Tebliğ-i Resmî", *Sabah*, 11 Şubat 1334/ 29 R. ahir 1336, no. 10143 s. 1.

Ek 2: "Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Hayatı Saltanatı'nın Hulasa-i Vekayi'i", *İkdam*, 12 Şubat 1334/29 R. ahir 1336, no.7546, s. 1.

Ek 3: "Abdülhamid-i Han-ı Sani'nin İrtihali", *Vakit*, 12 Şubat 1334/30 R. ahir 1336, no. 114, s. 1.

ABDUL HAMID DEAD.

NOTORIOUS EX-SULTAN
OF TURKEY.

A LONELY MAN.

KAISER'S FRIEND DIES
IN CAPTIVITY.

AMSTERDAM, Sunday.

A Constantinople telegram received here to-day via Vienna reports the death there to-day of the ex-Sultan Abdul Hamid from inflammation of the lungs.

He will be given a State funeral.—
Reuter.

ABDUL HAMID.

By the death of Abdul Hamid there has passed away one of the most prominent figures of the last century.

Ek 4: "Abdul Hamid Dead", *Pall Mall Gazette*, February 11, 1918, s. 1.

NEW YORK TRIBUNE

Abd-ul Hamid, Once Sultan Of Turkey, Dies a Prisoner

Autocratic Ruler for Thirty-
three Years of 100,000,000
Subjects; Shorn of Power
in 1909 by Young Turks
Revolution

AMSTERDAM, Feb. 11.—The death yesterday of Abd-ul Hamid, former Sultan of Turkey, from inflammation of the lungs, is announced in a dispatch received here to-day from Constantinople, by way of Vienna. A state funeral will be held.

Abd-ul Hamid was for thirty-three years Sultan of the Ottoman Empire sprawling upon the three continents of Europe, Asia and Africa, and at the same time was commander of the faithful army of Moslems. He was paid homage by nearly a hundred million subjects. Shorn of power, he died a prisoner, pitied, if not despised.

He lived in constant dread of death. He had often escaped it only by good luck or unusual precautions against plots. Yet in his later years he had sought death by his own hands, so melancholy had his existence become.

He gained ascendancy in circumstances nearly as tragic as those which ended his career. Born September 22, 1848, the second son of Sultan Abd-ul Medjid, he became sovereign when his elder brother, Murad V, was deposed because of mental incapacity in 1876. Turkey was then in a state of extreme depression, almost succumbing to the tremendous blows of Russia. Out of this slough the new Sultan saved the remnants of Turkish prestige. The Turkish Empire increased its power. Schools were reformed, the army built up, commerce extended and pan-Islamism created under Abd-ul Hamid.

Overcome by Young Turks

Though he had fought outside forces to prevent disintegration of his empire, his fall came with the Young Turks' revolution. He was deposed in 1909 and imprisoned in Salonica. He was a prisoner in a home which was virtually a fortress, he wasted away, powerless and almost forgotten. His younger brother, Mahomed V, succeeded him as Sultan. His harem was broken up, his court jewels sold at auction for upward of a million dollars, which went toward building warships for the Young Turks' navy, and the former Sultan, once possessor of millions, received a few thousand dollars a year for his comfort in exile.

ABD-UL HAMID

bombs that he seldom slept twice in succession in the same room.

At Salonica, prisoner in a home which was virtually a fortress, he wasted away, powerless and almost forgotten. His younger brother, Mahomed V, succeeded him as Sultan. His harem was broken up, his court jewels sold at auction for upward of a million dollars, which went toward building warships for the Young Turks' navy, and the former Sultan, once possessor of millions, received a few thousand dollars a year for his comfort in exile.

Inspector Dillon
Involved in
Police Shal

Goes on Leave of
After Interview
Commissioner Ex

Retirement Pre

Costigan Loses Staff
Hotel Squad
Abolished

By George Clarke

Chief Inspector James F. Dillon, who has been at the Police Department yesterday the first day he has been at his desk since December 28, has taken a twenty days' leave of absence. Commissioner Enright made the announcement at 8:15 o'clock last night at a conference, from which Dillon emerged making no effort to conceal his anger.

A few minutes later Commissioner Enright casually announced to the staff in the Detective Bureau that he had called on "Honorable Dan" Costigan, who had been in charge of the hotel squad and reduces to seven the first grade detective force, whom is Isabelle Goodwin, a woman detective on the force.

The extended leave of Chief Dillon forecasts, the Commissioner feels, the retirement of the chief, for to allow a leave of twenty days to a ranking official of the department is to quit.

Chief Dillon arrived at his home yesterday prepared for an unpleasant surprise. He had been at City Hall with Mayor Hylan, and, while the Mayor nor Commissioner

Ek 5: "Abdulhamid, Once Sultan of Turkey, Dies a Prisoner", *New York Tribune*, Feb. 12, 1918, s. 11.

Le Matin

UN TYRAN DISPARAIT

ABDUL HAMID le "Sultan rouge" est mort

*Il fut l'ami de l'Allemagne
et l'ennemi de ses sujets*

BASSE, 11 février. — L'ancien sultan Abdul Hamid a succombé à une pneumonie. Un traité impérial décrète que les funérailles auront lieu lundi d'une manière digne d'un souverain.

ABDUL HAMID

Abdul Hamid, qui vient de mourir à l'âge de 75 ans, avait succédé à son frère Mourad V, le 31 août 1876, et fut lui-même

BOLO DEVANT

LE PLAIDO

*Le célèbre prédicateur mon
la force de son*

LES DÉCLARATIONS DE PA

Un peu moins de monde que samedi, c'est-à-dire qu'une épingle (à la rigueur) pourrait encore se glisser entre les rangs serrés du public.

Côté des dames, voisinant avec nos plus charmantes acrices, quelques habitues des paroisses aristocratiques se sont donné rendez-vous pour entendre un de leurs prédicateurs préférés, Mgr Bolo.

« Monseigneur » doit parler longtemps. Il pourrait prendre pour texte ces paroles de l'Écriture : « Le frère que son frère défend est semblable à une place forte ». Mais la citadelle que Monseigneur entreprend de secourir est trop démantelée.

Cette déposition, qui devait être la première, fut d'ailleurs différée.

Au début de l'audience, le greffier donne lecture d'une lettre de M. Forsans, sénateur, maire de Biarritz, rectifiant certaines déclarations de Mme Bolo.

Autre rectification écrite. Elle est de M. Charles Humbert. Le greffier en donne lecture :

Paris, 9 février 1918.

Monsieur le président du conseil de guerre. Je viens de lire dans les journaux l'étrange démenti que M. le président Monier oppose à ma déposition d'avant-hier par l'entremise des agences.

Témoin à votre barre, j'estime qu'il ne m'est pas permis d'engager une polémique avec un témoin que sa santé empêche de comparaître. C'est à vous seul que je dois la nouvelle affirmation de mon entière sincérité.

M. Monier confesse qu'il m'a fourni sur Bolo des renseignements favorables, mais il allègue — je cite le texte — « que tout était fini quand je lui ai parlé de Bolo ».

C'est absolument inexact.

Bolo m'a été présenté par d'autres personnes. Je l'ai dit et n'ai pas à y revenir.

Ek 6: "Un Tyran Disparait Abdul Hamid le "Sultan rouge est mort", *Le Matin*, 12 Fevrier 1918, s. 1.